

Molnár Péter

OLVASTA-E KÉZAI SIMON MESTER AQUINÓI SZENT TAMÁST?

Az Árpád-kor krónikásai közül — Anonymus 18. század közepi „újralfelfedezése” előtt — kétségkívül Kézai Simon gyakorolta a legjelentősebb hatást a magyar nemesi nemzet történeti tudatára, sőt — általában — közgondolkodására. A hun-magyar rokonság (helyesebben: népazonosság) elméletének rendszeres kidolgozásával (esetleg egyenesen megalkotásával), és — az általa biztosan olvasott Anonymus nyomán — a magyar népet jellemző tulajdonságok, vagyis a vélelmezett ősi „erkölcsök és szokások” számbavételével a szerző elvileg a múlttól adott számot, ám — ahogy az már lenni szokott — saját korának elképzeléseit, illetve — főleg — közegének politikai aspirációit látta el történelmi jogalappal. A szakirodalomban régtől fogva felmerült persze az a kérdés, hogy e magyar témájú és hazai célzatú munkának voltak-e szövegszerű vagy a szerző számára elvi inspirációt nyújtó nyugati forrásai (latin nyelven alkotó középkori klerikus esetén az egyéb szerzőknél is indokoltabb ezt megvizsgálni). A skolasztikus tudományosság egyes diszciplínáiban folytatott tanulmányok, más olvasmányok vagy idegenben szerzett tapasztalatok mennyiben befolyásolták Kézai gondolatvilágának formálódását? Simon mester politikai nézeteit átfogóan elemző, a témában mindmáig mérvadó tanulmányában Szűcs Jenő kínált választ erre a kérdésre a korábbi szakirodalom kritikai szintézisét nyújtva – immár négy évtizede.¹ Az információit — műve prologusának tanúsága szerint — *per Italiam, Franciam ac Germaniam* szétszórt *scartabellumokból* összegyűjtő Kézai² forrásai közül érdeklődésünket elsősorban a legtávolabbi — ám a korabeli skolasztikus tudományosság központjához, a párizsi egyetemhez legközelebbi — inspirációs források keltették fel. Szűcs Jenő két ilyen kútfőről adott számot: egyrészt — Váczy Péter ötlete nyomán — a dél-itáliai származású, de kora egyik legnagyobb teológusává és filozófusává Párizsban váló Aquinói Szent Tamás és Kézai *communitas*-tanának esetleges rokonságát járta körül, másrészt észak-francia párhuzamokat sorakoztatott fel Kézai azon elképzelése mellett, mely szerint a

¹ Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történetiszemlélet Kézai Gesta Hungarorumában. A nacionalizmus középkori genezisének elméleti alapjai. Századok 107. (1973) 569-643., 823-878. Rövidített és néhány ponton módosított változata in: *Uő: Nemzet és történelem. Tanulmányok.* (Társadalomtudományi Könyvtár.) Budapest 1974. 413-555. Mivel a jelen írásban elemzendő részek mind megtalálhatóak az utóbbi kötetben, és mivel ott szintén olvasható Szűcs Jenő néhány alább idézendő más munkája, ezért — az egyszerűség kedvéért — a Kézai-tanulmányt is e gyűjteményes kötet alapján idézzük.

² SRH I., 141. (, 4-8). Az újabb szakirodalommal összhangban a *scartabellis* esetében Horányi Elek *emendatióját* követem, melyet Domanovszky Sándor csak kiadása apparátusában ad meg: uo. (, 25).

jobbágyság részben a hadbavonulás kötelezettsége alól kibúvók büntetéseként jött létre. A jelen keretek között meg kell elégednünk az első kérdéskör — tehát a Kézai Simon és Aquinói Tamás politikai nézetei között feltételezett kapcsolatok hazai előtörténetének, valamint a Szűcs Jenő által e témában felhozott érveknek a — vizsgálatával, a jobbágyság eredete kapcsán feltárt párhuzamok értékelését egy másik készülő munkánkban végezzük el.³

A szakirodalomban elsőként Váczy Péter vetette fel azt az elképzelést, mely szerint Kézai *communitas*-elmélete a „népfelség” elvének középkori megfogalmazásai közé tartozna: „Ha Nyugatra tekintünk, Kézai korában mindenhol *széltében-hosszában elterjedve* találjuk a népfelség ’újkorinak’ tekintett elvét. ... már Quidort János (1303 körül) és Pádúai Marsilius (1324) előtt a szkolasztika a népfelség elve mellé állt. A XIII. század legnagyobb gondolkodója, Aquinói [sic] Szent Tamás, *a párizsi iskola hagyományaira támaszkodva*, az államhatalom igazi hordozójának a *communitas* jelölte ki.”⁴ Utóbb hozzátesszi: „Az una et eadem nobilitas rendi szabadság-fogalma, ... úgyszintén a szkolasztika természetjogi gondolat-kamrájából hullhatott ki. ... Amit Kézai hirdet, annak jó része *aprópénzként forgott a kor irodalmi életében*. A *communitas*-elmélet, a gondolat a *persona publica* elmozdíthatóságáról, az egyenjogi [sic] nemesi rend képzete, mind-mind többé-kevésbé azokból az előadásokból keltek ki, amelyeket *egyes híres tanárok* tartottak az egyetemek tantermeiben...”⁵ Váczy Péter ezt követően — Kézait a formálódó köznemesség aspirációinak megfogalmazójaként bemutatva — már azt emeli ki, hogy „[a] hazai talajból nemzeti erők áramlanak ki, amelyek Kézai ’nemzetközi’ elméletét nemzeti irányba billentették”⁶; ám számunkra most nem ennek az — egyébként alapvető jelentőségű — dilemmának a feloldása az érdekes (tudniillik annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy Kézainál miként ötvöződnek az „iskola” nemzetközi elvei a hazai igényekkel), hanem pusztán az, hogy helytálló-e egyáltalán a Váczy által felvetett eszmei párhuzam. Mielőtt részletesebb bírálat alá vetnénk az idézett oldalakon kifejtett nézeteit, csak gondolatmenete két sajátosságára hívjuk fel a figyelmet. Egyrészt, a jeles középkorász Kézai korában a „szkolasztikában” — vagy pontosabban a párizsi egyetemen — közismertnek tartja a „népfelség” tanát, azonban annak állítólagos hirdetői közül csak egyetlen a magyar krónikást megelőző szerzőt említ: Aquinói Szent Tamást (akit — bizonyítás nélkül — e kérdésben korábbi párizsi hagyomány követőjeként állít be). Másrészt, a nagy Aquinói vonatkozó nézeteit Váczy kizárólag néhány — részint már tanulmánya megírásakor is igen avított számító — szakirodalmi tétel alapján rekonstruálta, Tamás műveit közvetlenül nem tanulmányozta.⁷

³ Mivel a bekezdésben foglaltak érintik a Kézai-kutatás egész szakirodalmát, olyan műveket, amelyek nagy részét alább idézni fogjuk a jelen írásban, illetve a fentebb jelzett másik munkánkban, ezért fölöslegesnek tűnik itt a felsorolásuk.

⁴ Váczy Péter: A népfelség elvének magyar hirdetője a XIII. században: Kézai Simon mester. In: Emlékkönyv Károlyi Árpád születése nyolcvanadik fordulójának ünnepére. 1933. október 7. Budapest 1933. 557. A dőlt betűs kiemelések itt és a következőkben tőlünk származnak.

⁵ Uo. 559.

⁶ Uo. 562. A szerző végkövetkeztetése még kategorikusabb: „Kézai elmélete a népfelség elvéről magyar talajból nőtt ki.” Uo. 563.

⁷ Hivatkozásait lásd uo., 557–559., 38–44. j. Az utóbbi helyeken idézett öt szakmunka közül a szerző érdemben kettőt használt: Friedrich [von] Bezold: Die Lehre von der Volkssouveränität während

Mindezek ellenére — először óvatosan, majd egyre határozottabban — Váczy Péter imént felidézett általános következtetései — ha nem is minden szerzőnél, de — egyre többször köszöntek vissza a hazai szakirodalom Kézai eszmei forrásvidékeit tárgyaló munkáiban. Eckhart Ferenc a Szent Korona-eszme történetéről folytatott kutatásai eredményeit összegző monográfiájának főszövegében még elhárítja az állásfoglalást abban a kérdésben, hogy Kézai honnan is vette az uralkodói hatalom átruházásáról kialakított „radikális” nézeteit, ám a megjegyzéséhez fűzött lábjegyzetben egyedül Váczy Péter imént idézett tanulmányára hivatkozik, és Aquinói Szent Tamást is megemlíti.⁸ Alig pár évvel később, 1946-os nagy szintézisében már kategorikusan fogalmaz: „Kézai az uralkodói hatalom átruházásáról beszél. Míg Anonymus az összerződés, addig Kézai Aquinói Szent Tamás tanítását követve, a népfélség gondolatának híve és hirdetője.”⁹ Rövid szünet után Mályusz Elemér Thuróczy kapcsán a magyar krónikairódalom egészét áttekintő, 1961-re elkészült nevezetes művében elevenítette fel Váczy Péter ötletét.¹⁰ Csak ezt követően csatlakozott az utóbbi híveinek táborához Horváth János, aki korábban megjelent, a krónikakutatásban mindmáig megkerülhetetlen monográfiájában Kézai műveltségének forrásairól, illetve *communitas*-elméletéről írva még nem említette Aquinói Szent Tamás Váczy által vélelmezett inspiráló szerepét.¹¹ A sort — mindmáig

des Mittelalters. Historische Zeitschrift 36. (1876) 313–367.; újraközölve in: *Uő: Aus Mittelalter und Renaissance. Kulturgeschichtliche Studien.* München–Berlin 1918, 1–48.; *Peter Tischleder: Ursprung und Träger der Staatsgewalt nach der Lehre des hl. Thomas und seiner Schule.* Mönchengladbach 1923. (A két szerző közül csak az utóbbi számított a maga korában Tamás-szakértőnek.) Váczy olvasmányélményei egyébként frissek lehettek, mivel egy évvel korábban közzétett fontos tanulmányában – noha Kézait már ott is a „népfélség” elvének első magyar megfogalmazójaként méltatja – Aquinói Szent Tamás és a „szkolasztika” hatását még nem említi. *Váczy Péter: A szimbolikus államszemlélet kora Magyarországon.* (Historia incognita III.: Zsebkönyvek 2.) Máriabesnyő–Gödöllő 2004. 71. (A tanulmány eredetileg 1932-ben jelent meg.)

⁸ *Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története.* (Historia incognita II.: Jogtudomány 2.) Máriabesnyő–Gödöllő 2003. 123.: „Nem tartozik ránk annak a megállapítása, honnan vette Kézai Simon mester a közhatalomról alkotott radikális nézeteit, melyek szerint a közösség azt, akit az államhatalom gyakorlására megválasztott, attól meg is foszthatja.” *Vö. uo.*, 24. j. (A kötet első kiadása 1941-ben jelent meg.)

⁹ *Uő: Magyar alkotmány- és jogtörténet.* (Milleniumi magyar történelem. Historikusok.) Budapest 2000. 20. A középkori magyar jogtörténet másik, Eckhart imént idézett munkájával szinte egy időben megjelent *magnum opus*ában Bónis György a *Quod omnes tangit...*-maxima kapcsán, Kézairól a „skolasztika népfélségi tanainak” magyar hirdetőjeként megemlékezve joggal óvatosabb: nem említi Aquinói Szent Tamás nézeteinek inspiráló szerepét, noha hivatkozik mind Váczy Péter 1933-as tanulmányára, mind Eckhart Ferenc az előző jegyzetben idézett megjegyzésére. *Bónis György: Hűbériesség és rendiség a középkori magyar jogban* (Milleniumi magyar történelem. Historikusok.) Budapest 2003. 375. (A kötet első kiadása 1947-ben jelent meg.)

¹⁰ *Mályusz Elemér: A Thuróczy-krónika és forrásai.* (Tudománytörténeti tanulmányok 5.) Budapest 1967. 56.: a hazai társadalmi és politikai változások inspirációja után „Kézai másik élménye a skolasztikus teológia államfelfogásának megismerése, amint azt Aquinói [sic] Tamás megfogalmazta, az egyetemek pedig tanították és terjesztették.” Pár sorral alább kiderül, hogy ez a hatás a „társadalmi szerződés, a népszuverénítás és a hatalomátruházás” terén érte Kézait. (Uo.) *Vö. uo.*, 150. j.

¹¹ *Horváth János: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái.* Budapest 1954. 372–385. *Vö. Uő: A hun-történet és szerzője. Irodalomtörténeti Közlemények* 67. (1963) 471–472.: „Bármilyen hihetetlennek látszik is, hogy a XIII. században egy magyar történetíró a népszuverénitástról beszéljen, e tekintetben elméletileg jól elő volt készítve a talaj a bolognai egyetemen tanított római jog tételei alapján, [...] meg Aquinói [sic] Tamásnak Arisztotelész Politikájához írt kommentárjai és a De regimine principum című művei révén.” Amennyivel túlmegy Horváth János itt a Váczy Péter által három évtizeddel korábban nyújtott információkon, annyival problematikusabbak az általa írtak elődjénél: Aquinói Szent Tamás egyetlen kommentárt írt a *Politikához* (*Sententia libri Politicorum* címen); a másodikként említett munka mellett a többszám végképp értelmezhetetlen (az értekezés autentikus címe egyébként *De regno ad regem Cypri*).

— Kristó Gyula zárja, aki először a Szűcs Jenőével szinte egyszerre publikált Kézai-tanulmányában, majd pedig a pályája végén készült historiográfiai összefoglalóban látja — Váczy Pétert követve — Aquinói Szent Tamásban a „népfelség” Kézai által hirdetett gondolatának fő elméleti forrását.¹²

Mindezek a szerzők csak általánosságban említették a Váczy Péter idézett tanulmányában foglaltak Aquinói Szent Tamást érintő megjegyzéseit, magának Tamásnak a műveit — e célból legalábbis — kézbe nem vették, ráadásul Váczy tanulmányán, illetve az utóbbi által idézettekén kívül kivételesen hivatkoztak más szakmunkákra.¹³ Álláspontjuk igaza tehát azon múlik, hogy helyes-e a Váczy által Tamás és Kézai nézetei közti párhuzamokra felhozott példák. Váczy szerint Tamásnál: a.) a hatalom végső birtokosa a *tota multitudo*; b.) mely ezt a hatalmát szabadon és visszavonhatóan ruházza át az uralkodóra; c.) erre az átruházásra pedig a történeti folyamat egy bizonyos pontján került sor (amelyet megelőzően tehát a *multitudo* maga gyakorolta a hatalmat).¹⁴ Az a.) pontban foglaltakkal szemben azonban az a helyzet, hogy Aquinói Szent Tamásnál működése egész során találkozunk olyan megjegyzésekkel, melyek szerint a monarchia a legjobb kormányforma — mégpedig intézményes korlátok nélküli formájában is —, az uralkodó pedig az egyedüli törvényhozó.¹⁵ Egy, az

¹² Kristó Gyula: Kézai Simon és a XIII. század végi köznemesi ideológia néhány vonása. Irodalomtörténeti Közlemények 76. (1972) 11. (Idézi Váczy Péter általunk fentebb, az 5. jegyzetben hivatkozott következtetését.), 13. (Aquinói Szent Tamás hatásának tulajdonítja Kézai azon megjegyzését, mely szerint Attilát *Romano more* választották királlyá – vö. SRH I., 150. [26–27.]), 20–21. (Felveti, hogy Kézait bolognai vagy padovai jogi tanulmányai során „érhette a skolasztika, Aquinói Szent Tamás hatása, itt szívhatta magába a népfelség elvét.” Mivel a szerző állítását anélkül fogalmazta meg, hogy megvizsgálta volna az említett egyetemek korabeli *curriculum*aikról rendelkezésre álló forrásokat, illetve a Tamás nézeteinek — korántsem akadálytalan — terjedéséről rendelkezésre álló szakirodalmat, ezért felvetését csak merő ötletnek tarthatjuk.) Vö. *Uő*: Magyar historiográfia I.: Történetírás a középkori Magyarországon. (A történetírás kézikönyve.) Budapest 2002. 76. Meglepő módon, az utóbbi helyen Kristó Váczy Péter 1933-as írásán kívül Gerics József Kézai-tanulmányára is hivatkozik azt állítva, „hogy Kézaira hatott a népfelség elvének a — 13. század közepén a skolasztika, főleg Aquinói Szent Tamás által megfogalmazott — tana”. Gerics József említett munkájában kizárólag bevezetesként, Váczy általa számos vonatkozásban bírált tanulmányát összefoglalva idézi fel Tamás Váczy Péter által vélelmezett, Kézaira gyakorolt hatását. Vö. Gerics József: Adalékok a Kézai-krónika problémáinak megoldásához. *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis de Rolando Eötvös nominatae. Sectio Historica* 1. (1957) 106. Gerics ugyan *expressis verbis* nem tér vissza Tamás személyére ebben az írásában, de nyilvánvaló, hogy Kézai eszmei tájékozódásában csak a jognak — ekkor még kizárólag a római jognak — tulajdonított szerepet. Lásd uo. 110–115. és a 121. o. utolsó bekezdését.

¹³ A kivétel Mályusz Elemér; az általa idézett „új” szakirodalmi tétel: Heinrich [von] Eicken: *Geschichte und System der mittelalterlichen Weltanschauung*. Stuttgart–Berlin 1913². (A mű — azonos szövegű — első kiadása 1887-ben jelent meg ugyanott. A Bezold-tanulmány sem lett modernebb attól, hogy Mályusz az 1918-as gyűjteményes kötet alapján idézi.) Mályusz egyébként a főszövegben egy olyan elméletet oktrojál Aquinói Szent Tamásra, mely a főhatalom keletkezését a bűnbeeséssel magyarázza: *Mályusz E.*: A Thuróczy-krónika i. m. 56. o. és 150. j. Az utóbbi kérdéstről lásd alább: 22. j.

¹⁴ Váczy P.: A népfelség elvének magyar hirdetője i. m. 557–558.

¹⁵ A királyi udvart a mennyei udvarhoz hasonlítja Tamás, olykor kiemelve, hogy az alárendeltek funkciói egyik esetben sem csorbitják az uralkodó hatalmát: *Scriptum super libros Sententiarum Petri Lombardi* II, 9, 1, 3 co; uo. IV, 45, 3, 2, ra 1; *Quaestiones de veritate* 27, 3 ag 11; *Summa contra Gentiles* III, 77; *Summa theologiae* I^a 22, 3, ad 1 és resp. ad 1; uo. I^a 103, 6, resp. ad 3; uo. I^a 108, 6 resp. Az uralkodó *caput regni*: *Scriptum super libros Sententiarum Petri Lombardi* III, 13, 2, 1 sc 2; illetve *universalis causa regiminis*: *Summa contra Gentiles* II, 15; 6 bíráskodik *de omnibus pertinentibus ad populi communitatem et regimen*: *Summa theologiae* I^a II^{ae} 104, 1, resp. ad 1; a *bonum commune* teljesen az uralkodótól függ: uo. II^a II^{ae} 26, 2 resp. Tamás olykor egyedül az uralkodót említi a *potestas publica* példájaként: *Quaestiones de quolibet* VIII, 4, 2; *Summa theologiae* II^a II^{ae} 68, 4, resp. ad 2; egy helyütt kizárólag a *princeps*et nevezi törvényhozónak: uo. I^a II^{ae} 90,4 resp.; az

erőszakkal hatalomra jutó zsarnok eltávolítását megengedő korai megjegyzést leszámítva csak a szerzőnek az arisztotelészi *Politikával* történt fokozatos megismerkedése utáni műveiben tűnnek fel az uralkodói hatalom intézményes megosztása melletti érvek, melyek azonban nem szorítják ki teljesen saját korábbi, ellentétes értelmű érvkészletét (sőt az arisztotelészi szövegeket felhasználva Tamás még újabb monarchista érveket is kovácsol), néhol pedig a neves Domonkos-rendi magiszter egyenrangú alternatívaként állítja egymás mellé a *multitudo*, illetve a *princeps* főhatalmát.¹⁶ Az utóbbi intézményes korlátozását megengedő — gyakran idézett — néhány szöveghelyén pedig számos megszorítással találkozunk: a zsarnokká vált uralkodó letételére csak azokban a monarchiákban lát lehetőséget, ahol az uralkodót választják (ott is figyelmeztet egy ilyen akció veszélyeire), a *regimen mixtum*ot a legjobb kormányformaként említő mindössze két szöveghelye közül pedig csak az egyikben esik szó választásról (és az sem egyértelmű, hogy ilyen esetben csak az uralkodó tanácsadóit vagy magát a monarchát is választják-e).¹⁷

A b.) pontban összefoglaltakat alátámasztandó Váczy olyan Tamásnál olvasható kifejezéseket idéz, melyek szerint az uralkodó *persona publica*, aki *vicem gerens multitudinis* uralkodik¹⁸, ezek a kifejezések azonban olyan jogi

uralkodó feladata, hogy a természeti törvény parancsait „lefordítsa” a pozitív jog nyelvére: uo. II^a II^{ae} 147, 3 resp. A törvény ugyan elvileg az uralkodó felett áll, de az utóbbi csak *quantum ad vim directivam regis* van alávétve az előbbinek, nem pedig *quantum ad vim coactivam legis* (nem lévén világi instancia, amely felelősségre vonhatná): uo. I^a II^{ae} 96, 5 resp. ad 3. Csak az uralkodó rendelkezik a *plenitudo potestatis*szal (olykor hozzátesszi: a bírák és az autonóm városok előljárói nem): *Scriptum super libros Sententiarum Petri Lombardi* IV, 20, 1, 4/c co.; *Summa theologiae* I^a II^{ae} 105, 1 resp. ad 2; uo. II^a II^{ae} 67, 4, resp.; *Sententia libri Politicorum* I, 1/a; uo. I, 10.; *Expositio et Lectura super Primam Epistolam Pauli ad Timotheum* I, 4; *Ecce rex tuus*-prédikáció. (A tamási szöveghelyek ellenőrizhetők a <http://www.corpusthomisticum.org> honlapon, mely az egyes művek esetében — apparátus nélkül — a legjobb kiadást követi; mivel ezt az összeállítást naprakészen tartják, így több esetben jobb szöveget közöl, mint az *Index Thomisticus* nyomtatott változatához mellékelt referenciakiadás: *S. Thomae Aquinatis Opera omnia ut sunt in Indice Thomistico...*, ed. Robertus Busa, I–VII. Stuttgart–Bad Canstatt 1980. Az életmű reprezentatív összkiadása, az ún. *editio Leonina* még korántsem teljes, ráadásul csak 1965 óta megjelent kötetei felelnek meg a kritikai kiadásoktól megkövetelt normáknak: *Sancti Thomae Aquinatis doctoris angelici Opera omnia iussu Leonis XIII P. M. edita, cura et studio fratrum praedicatorum*. Romae, 1882. Az egyes tamási művek datálásáról magyarul lásd elsősorban: *Jean-Pierre Torrell O. P.*: Aquinói Szent Tamás élete és műve. Bevezetés. Ford. Kovács Zsolt. Budapest 2007. 517–576. A magyar fordítás a mű 2002-ben megjelent javított-bővített kiadása nyomán készült.)

¹⁶ A zsarnok lehetőleg akkor (de csak akkor), ha erőszakkal jutott hatalomra: *Scriptum super libros Sententiarum Petri Lombardi* II, 44, 2, 2 resp. Monarchista érvelés a *Politika* ismeretében, az arisztotelészi *Etika* VIII, 10 kapcsán kialakult interpretációs hagyomány (Robert Grosseteste, Albertus Magnus) kritikus továbbgondolásával: *De regno ad regem Cypri* I, 1–5. (Ez az érvelésmód nem áll egyedül a szerző életművében. Vö. *Scriptum super libros Sententiarum Petri Lombardi* IV, 24, 2, 1/a ag 3; *Summa contra Gentiles* I, 42; uo. IV, 76; *Summa theologiae* I^a 103, 3, resp.; uo. I^a 108, 1 ad 1; uo. II^a II^{ae} 50, 1, resp. ad 2.) A törvényhozás joga vagy az uralkodót, vagy a *multitudót* illeti meg: *Summa theologiae* I^a II^{ae} 90, 3, resp.; uo. II^a II^{ae} 57, resp.

¹⁷ Csak a választott uralkodóból lett zsarnok tehető le: *De regno ad regem Cypri* I, 6. A *regimen mixtum* a törvényhozói kompetenciák megosztását jelenti: *Summa theologiae* I^a II^{ae} 95, 4, resp.; a *regimen mixtum* az uralkodói tanácsosok választását (esetleg magáét a *princeps*t) jelenti: uo. I^a II^{ae} 105, 1 resp. Az itt és a két ezt megelőző jegyzetben írtak bővebb kifejtését lásd: *Molnár Péter*: La légitimité de la résistance. Deux solutions chez saint Thomas d’Aquin. *Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie* 46. (1999) 115–137. (főleg: 117–126.); korábbi változata: *Uő*: Az ellenállási jog két értelmezése Aquinói Szent Tamásnál. *Magyar Filozófiai Szemle* 40. (1996), 31–52. (főleg: 34–42.); *Uő*: Saint Thomas d’Aquin et les traditions de la pensée politique. *Archives d’histoire doctrinale et littéraire du Moyen Âge* 69. (2002) 67–113. (főleg: 77–81. és 86–94.)

¹⁸ *Váczy P.*: A népfelség elvének magyar hirdetője i. m. 558.

közhelyek, amelyek teljes összhangban vannak az *ex officio* képviselet elvével, vagyis azzal, hogy az előljáró (legyen az király vagy földesúr) felhatalmazás nélkül is „képviseli” alárendeltjeit.¹⁹ A c.) pontban szereplő állítást bizonyítandó Váczy Tamás két kifejezését használja: a budapesti professzor szerint a hatalomátruházáskor a *libera multitudo* állapotát a *multitudo non libera* helyzete váltotta fel.²⁰ Azon túl, hogy ez az állítás Váczy gondolatmenetén belül is problematikus (Ha a *multitudo* immár nem szabad, akkor milyen jogon vehetné vissza a hatalmat?), ráadásul egy tamási szöveghely teljesen önkényes értelmezését adja. A párizsi magiszter a *Summa theologiae* adott *quaestió*jában az uralkodói törvény és a szokásjog kapcsolatát tárgyalva különbözteti meg a *multitudo* két fajtáját, melyek létét saját jelenkora egyaránt legitim lehetőségeinek tartja.²¹ Szó nincs tehát itt egymást követő korszakokról! A főhatalmat megalapító szerződés hiányát nem valamiféle eltörölhetetlen „népszuverenitás” magyarázza Tamásnál (mint azt Váczy írja), hanem az az elgondolás, mely szerint a kormányzat az ember nembeli adottsága, így mindig — már a Paradicsomkertben is — számolhatunk valamely előljárói hatalom meglétével.²²

E helyen nem kívánunk foglalkozni azzal, hogy Váczy Péter Kézai-értelmezése mennyire volt helytálló.²³ Hivatkozása Aquinói Szent Tamás nézeteire, illetve az utóbbiak Kézaira gyakorolt hatásáról kialakított tézise azonban — az általa felhozott bizonyítékokat figyelembe véve — tarthatatlan. Külön gondot jelent, hogy 1933-as tanulmánya honosította meg a hazai középkoraszatban azt a tételt, mely szerint a középkorban kialakult volna a „népfenség” elve. Váczy persze e kérdésben csak követte az általa hivatkozott szerzők álláspontját, akik VII. Gergely elzászi klerikus híve, Lautenbachi Manegold mester *Liber ad Gebhardum*

¹⁹ Molnár P.: Saint Thomas d'Aquin i. m. 91. o., 98. j. (Idézett tamási szövegek: *Quaestiones de quolibet* VIII, 4, 2; *Summa theologiae* II^a II^{ae} 68, 4, resp. ad 2.) Csak hogy egy magyarul is hozzáférhető fontos szöveget említsünk: az uralkodót *persona publicán*ak nevezte már 1159 táján Salisbury János is, aki még nem számolt az intézményes hatalommegosztás lehetőségével. Lásd *John of Salisbury: Policraticus*. Az udvaroncok hiábavalóságairól és a filozófusok nyomdokairól. Ford. Somfai Anna. (Mesteriskola.) Budapest 1999. 56. és 59. Salisbury János és Aquinói Szent Tamás (az utóbbi csak „hagyományos” gondolatmeneteiben) az uralkodói főhatalom magyarázatának ugyanazon, a 12. század jogi tudományosságából eredő tradíciójához sorolható, mely az uralkodókkal szemben már korábban megfogalmazott erkölcsi elvárásokon túl, az immanens jogrend működésének a főhatalom számára is fontos biztosítására hivatkozva tanácsolta el az uralkodókat az önkényes kormányzástól. Ennek a gondolatrendszernek a mesteri bemutatása (egymással egyébként filológiai kapcsolatban nem álló, de egyaránt minőségi szövegek elemzésével): Ernst H. Kantorowicz: *The King's Two Bodies*. A Study in Western Mediaeval Political Theology. Princeton 1957. 87–143. („The Law-Centered Kingship.”)

²⁰ Váczy P.: A népfenség elvének magyar hirdetője i. m. 558.

²¹ *Summa theologiae* I^a II^{ae} 97, 2, resp. ad 3. Vö. Molnár P.: Saint Thomas d'Aquin i. m. 90–91. o. és 94. j.

²² Molnár Péter: Az arisztotelészi politikai alapelvek recepciójának viszontagságos kezdetei a középkori Nyugaton: a kormányzat természetszerű jellege. In: *Változatok a történelemre*. Tanulmányok Székely György tiszteletére. (Monumenta Historica Budapestiensia XIV.) Szerk. Erdei Györgyi – Nagy Balázs. Budapest 2004. 171–188. (főleg: 177–178.) Váczy helyesen látja tehát, hogy Tamás szerint az uralkodói hatalmat nem valamiféle „alapszerződés” (Váczy P.: A népfenség elvének magyar hirdetője i. m. 558.) hozta létre, azonban nem szerencsés azt írnia, hogy „Szent Tamás a hatalom átruházását a nép képviselőire, vagyis a fejedelmekre történeti mozzanatokból magyarázza és nem a pactum jogi képletével” (uo.). A Domonkos-rendi magiszter ugyanis két ízben is említést tett életművében a *populus* és az egyes uralkodók közötti *pactum*ról (az uralkodók hatáskörét rögzítő — esetleg hallgatóságos — megállapodás értelmében): *Expositio et Lectura super Epistolam Pauli ad Romanos* 10, 1; *De regno ad regem Cypri* I, 6. Vö. Molnár P.: Saint Thomas d'Aquin i. m. 87. és 90.

²³ Tisztázta azt már mindenekelőtt: Gerics J.: Adalékok i. m. 107–109.; Szűcs J.: Társadalomelmélet, in: *Uő: Nemzet és történelem* i. m. 460–461.

című vitairatának egyik megjegyzésében vélték tetten érni a „népfelség” elvének első középkori megfogalmazását. A számtalanszor idézett passzusban Manegold — egyebek mellett — az uralkodót a *populushoz* fűző *pactum*ról ír, és a zsarnok király elmozdítását a szerződésszegő kanász elkergetéséhez hasonlítja.²⁴ Váczy az utóbbi nevezetes álláspontot Aquinói Szent Tamásnak tulajdonítja, noha alább maga is említi Manegold nevét.²⁵ Ennél a kontaminációnál nagyobb gond, hogy a Manegold által említett *populus* korántsem azonos a „nép”-pel; mindig kizárólag a jogképeseket, az adott konkrét esetben pedig a IV. Henrikkel német területen szembe forduló egyházi és világi előkelők csoportját jelentette.²⁶

Szűcs Jenő felismerte, hogy mennyire anakronisztikus a „népszuverenitás” elméletét a 11. század végén keresni – Kézairól írt tanulmányában említi Manegold és vitapartnerei álláspontját, de az előbbire aggatott modern címkétől elhatárolta magát.²⁷ Ami Aquinói Szent Tamás nézeteinek Kézaira gyakorolt esetleges hatását illeti, tanulmánya több vonatkozásban is magában hordozta a továbblépés igényét. Szűcs Jenő tett először (és amennyire e sorok írója tudja: egyedül) kísérletet arra, hogy a magyar udvari klerikus nézeteit szembe sítse a párizsi magiszter konkrét szöveghelyeivel, mint ahogy törekedett arra is, hogy a Tamás-kutatás néhány újabb produktumát is felhasználja. A figyelembe vett szakirodalom körének — egyébként meglehetősen korlátozott — bővítése már csak azért is fontos esetében, mert Tamás műveit közvetlenül nem tanulmányozta (ez nyilvánvaló abból, hogy szövegkiadásokat nem idéz, miközben a tamási szöveghelyekre tévesen vagy hiányosan hivatkozik).²⁸

²⁴ MGH, LdL, I., 391–392. A hazai szakirodalomban lásd mindenekelőtt *Gerics József*: A korai rendiség Európában és Magyarországon. Budapest 1987. 167.

²⁵ Váczy P.: A népfelség elvének magyar hirdetője i. m. 558. A Szent Tamás nézeteit összegző bekezdésben: „Abban a pillanatban, amidőn a persona publica a közjót lábbal tiporja, a nép a megbízatást visszaveheti, mint ahogy a gazda elűzheti a megtévedt pásztort.” (Tamás életművében nem olvasható ilyen megjegyzés.) Alább helytelen datálással említi Manegoldot: *uo.*, 41. j.

²⁶ Ian S. Robinson: Authority and Resistance in the Investiture Contest. The Polemical Literature of the Late Eleventh Century. Manchester 1977. 128–131. Vö. *Joseph Canning*: A középkori politikai gondolkodás története, 300–1450. (Historia philosophiae.) Ford. Nemerényi Előd. Budapest 2002. 154. (A kötet eredetije 1996-ban jelent meg.)

²⁷ Szűcs J.: Társadalomelmélet, in: *Uő*: Nemzet és történelem i. m. 457–458. Téves ugyanakkor érvelése, mely szerint Manegold említett megfogalmazásában „a 'nép' egyedül doktrinér argumentumként jutott szerephez” (*uo.*, 458.). Megismétli: Szűcs Jenő: Vázlat Európa három történeti régiójáról. (Gyorsuló idő) Budapest 1983. 34. A szász egyházi és világi előkelők akkor is jelentős politikai tényezők lettek volna, ha a „délnémet gregoriánusok” közé tartozó hívők nem alkalmazzák rájuk a *populus* tiszteletreméltó fogalmát.

²⁸ A Szűcs Jenő által felidézett tamási szövegrészletek lelőhelyei a Kézai-tanulmányban: (1.) Szűcs J.: Társadalomelmélet, in: *Uő*: Nemzet és történelem i. m. 450.; (2.) *uo.*, 456.; (3.) *uo.*, 457. o. és 137. j. (532. o.); (4.) *uo.*, 457. o. és 137. j. (532. o.). Aquinói Szent Tamás szóban forgó szöveghelyeinek forrásmegjelölései Szűcs Jenőnél és helyesen: (1.) *De regimine principum* I, 2, 105, 1 = *Summa theologiae* I^a II^{ae} 105, 1, *resp.*; (2.) *De Reg. Princ.* II, 2, 42, 4 = *Summa theologiae* II^a II^{ae} 42, 2, *resp.*; (3.) *Contra impugnantes Dei cultum et religionem* II, 2, *resp. ad* 9; (4.) *Sent.* 27, 1, 1 = *Scriptum super libros Sententiarum Petri Lombardi* IV, 27, 1, 1, *sol.* 3. Hasonlóan pontatlan (részben a Kézai-tanulmányban szereplőkkel egyező) Tamás-hivatkozásokat találunk Szűcs Jenő kevésbé korábbi munkájában: Szűcs Jenő: „Nemzetiség” és „nemzeti öntudat” a középkorban. Szempontok egy egységes fogalmi nyelv kialakításához. In: *Uő*: Nemzet és történelem i. m. 214., 216–218. o. és 29. j. (271. o.) (A tanulmány eredetileg 1972-ben jelent meg, szövege 1971 tavaszán készült.) Szűcs Jenő már ekkor abból a két szakmunkából merítette Tamás hivatkozásait, melyeket a Kézai-tanulmány során is használt e célra. (Az utóbbiak megadott helyein a forrásmegjelölések helyesen szerepelnek.) Vö. Szűcs J.: „Nemzetiség” In: *Uő*: Nemzet és történelem i. m. 27. és

Tanulmánya első, előadásként elhangzott változatában Kézai *communitas*-elméletének forrásait keresve, Szűcs Jenő még csak futólag említi Tamást, amikor nyilván Gerics József Váczy Péter fentebb tárgyalt nézeteit illető bírálata kapcsán ad hangot kétségeinek: „Ám végül is mi a forrása a *communitas* fogalmának..., s magának az eszmekörnek? Ez esetben nem mondható, hogy pl. Aquinói Szent Tamás helyett a római jog, mert a római jogban nincs *communitas*-tan.”²⁹ A tanulmány kidolgozott formájában már *expressis verbis* idézi fel Váczy szóban fogó felvetését, majd ezt írja a párizsi magiszter Kézaira gyakorolt állítólagos hatásáról: „E hatás semmi esetre sem zárható ki, hiszen [az] Aquinói számos helyen elmélkedik a *communitas* mibenlétéről, s a hatalom forrása az ő gondolatrendszerében is a ’nép’, *populus*, másfelől pedig Kézai skolasztikus műveltségelemit a kutatás feltárta.”³⁰ A Váczy felvetését értékelő furcsa bevezető tagmondat egy szerény állítást („nem zárható ki”) nyomatékosít olyan kategorikusan, hogy végül szinte helyeslést hallunk ki belőle. Akármire is gondolt itt a szerző, az ezt követő oldalakon újra és újra visszatér a felvetéshez. A Szűcs Jenő által az utóbbi mellett felhozott érvek egyébként akkor állnák meg a helyüket, ha a felsorolt három területen (1. *communitas*-tan; 2. a hatalom elvi forrása; 3. skolasztikus műveltség) olyan jellegzetességeket tudna felmutatni Kézainál, amelyek végső forrása csak Aquinói Szent Tamás lehetett. Ilyen párhuzamokig — vagy szövegszerű egyezésekig — el sem jut azonban, és az általánosabb elvi analógiák terén is inkább az eltéréseket kell konstatálnia a párizsi magiszter és a magyar udvari klerikus nézetei között.

Jól látja a különbséget a *regimen mixtum* egyik tamási említése és a Kézai-féle „ősi hun alkotmány” (c. 6.) között (bár csak az általa használt szakirodalom szelektivitásával magyarázható, hogy a *regimen mixtum* itt idézett esetét úgy kezeli, mintha az Tamás egyedüli álláspontja lett volna a kérdésben).³¹ Ebből azonban nála mindössze az következik, hogy „közvetlenül és egyedül csak Aquinói Szent Tamásból nehéz levezetni Kézai e g é s z koncepcióját...”³² Mondhatnánk inkább: nehéz vagy egyenesen lehetetlen levezetni, hiszen Kézai még a kormányformák antik klasszifikációs rendszerét sem használja, amely egyébként az *Etika* teljes latin átültetése révén már Tamás elődei, Robert Grosseteste és Albertus Magnus számára is ismert volt,³³ és amely — döntően az

29–30. j. (270–271. o.); *Uő*: Társadalomelmélet, in: uo., 113., 135., 137. j. (529–530., 532. o.) A két tanulmány közül a korábbiak, vagyis I. Th. Eschmann cikkének Szűcs Jenő által megadott adatai (Studies on the Notion of Society in St. Thomas Aquinas. Mediaeval Studies 8. [1946] 1–42.) valójában csak a tanulmány első részét fedik le (címe: St. Thomas and the Decretal of Innocent IV *Romana Ecclesia: Ceterum*), Szűcs mellőzte a munka második, Tamás politikai elméletét szélesebb összefüggésben tárgyaló részét (Studies on the Notion of Society in St. Thomas Aquinas. II.: Thomistic Social Philosophy and the Theology of Original Sin. Mediaeval Studies 9. [1947] 19–55.). Hivatkozásaiban Szűcs elhagyta a szerző szerzetesi nevének (Ignatius) kezdőbetűjét. A másik tanulmány: Franz-Martin Schmölz: Societas civilis sive Respublica sive Populus. Österreichische Zeitschrift für öffentliches Recht 14. (1964) 28–50. (Ez a szerző korántsem tekinthető Tamás-specialistának.)

²⁹ Szűcs Jenő: Kézai-problémák. In: Középkori kútfőink kritikuskérdései. (Monumenta Saeculorum Hungariae I.) Szerk. Horváth János – Székely György. Budapest 1974. 195. (Az előadás 1971. november 5-én hangzott el.) *Vö. Gerics J.*: Adalékok i. m. passim.; fentebb, 12. j.

³⁰ Szűcs J.: Társadalomelmélet, in: *Uő*: Nemzet és történelem i. m. 450.

³¹ *Uo.* (Vö. fentebb, 15–17., 19. és 21. j. Mint arra az előbbieken már kitértünk, Tamásnál a *populus* — vagy gyakrabban: a *multitudo* — korántsem mindig a hatalom forrása.)

³² *Uo.*

³³ Molnár P.: Saint Thomas d’Aquin i. m. 71–77. Korábbi változata: Molnár Péter: A monarchia melléti érvelés kezdetei a középkori politikai filozófiában. Grosseteste, Albertus Magnus, Aquinói Szent Tamás. Passim. Filozófiai Folyóirat 2. (2000), 129–138.

Aquinói munkássága nyomán — az arisztotelészi nyelvezetet használó középkori politikatudomány ABC-jéhez tartozott (Tamás is arra építkezett a *regimen mixtum* elgondolásának kétszeri kifejtésekor). A Tamás Kézaira gyakorolt hatásának szentelt megjegyzések lezárásaként arról értesülünk, hogy míg az előbbi szerint a *communitas* léte a felsőbbség engedélyéhez kötött, addig az utóbbinál egyáltalán nem ez a helyzet. Azon túl, hogy Tamás álláspontjának a rekonstruálása itt is problematikus, a két állítólagos felfogás között általa konstatált szöges ellentét dacára Szűcs Jenő megelégszik azzal, hogy „e téren a közvetlen forrás nem Aquinói Szt. Tamás volt”.³⁴

Mi lehetett az oka annak, hogy mindezek ellenére Szűcs Jenő mégis látott fantáziát Váczy felvetésében? E kérdésre akkor kaphatunk választ, ha megvizsgáljuk a Kézai-tanulmányban szereplő Tamás-idézetek kontextusát: a tanulmány egyik leglényegesebb, egyben ideológiailag (nem Szűcs akkor még aktuális marxizmusa miatt!) legterheltebb passzusáról van ugyanis szó. A szerző minden korábbi (és azóta megjelent) munkánál kimerítőbben és pontosabban tárgyalja itt Kézai (döntően a krónika 6. és 29. fejezetében olvasható) „hun-magyar alkotmánytanát”. A politikai közösség egészére, illetve annak részére használt *communitas*, *commune*, *caetus* [sic] kifejezések, az utóbbi(ak) előljáróinak *duces* és *principes* címe, valamint az a tény, hogy a bővebb krónikaváltozatban is olvasható *capitanei* Kézainál mint *capitanei electi*, illetve *constituti* szerepelnek, végül pedig az szorul itt magyarázatra, hogy a magyar udvari kle-

³⁴ Szűcs J.: Társadalomelmélet, in: *Uő: Nemzet és történelem* i. m. 457. o. és 137. j. (532. o.) Állítását Szűcs Jenő ez utóbbi jegyzetben idézett két tamási szöveghellyel támasztja alá, ám — az általa felhasznált szakirodalmat követve — mindkettőt eredeti összefüggéseiből kiragadva értelmezi. A *Sententia*-kommentár általa idézett megjegyzésében (helyes forrásmegjelöléssel: *Scriptum super libros Sententiarum Petri Lombardi* IV, 27, 1, 1, sol. 3) valójában nem *communitas*, hanem *communicatio* olvasható, a törvény pedig, amelyen annak alapulnia kell lehet isteni is — mint például az *articulus religionem* ugyanezen jegyzetben idézett részletében (helyes forrásmegjelöléssel: II, 2, resp. ad 9) valóban azt olvashatjuk, hogy a *societas publica* csak valamely *superior* alapító aktusával vagy beleegyezésével jöhet létre, ám e szöveghely bajosan sorolható Tamás kitüntetett elméleti jelentőségű megjegyzései közé. Egy fiatalkori vitairatról van szó, amelyben a szerző rendje és önmaga érdekeit úgy kívánta védeni a párizsi egyetem világi pap teológiai magiszterei ellenében, hogy hangsúlyozta az egyetemi oktatók *collegium*ának a pápával szembeni alárendeltségét. Mindeközben olyan sietséggel járt el, hogy míg előbb a társas kereskedelmi vállalkozásokat a *societas privata* kategóriájába sorolta, addig kevéssel utóbb ugyanazokat már a *societas publica temporalis* a eseteként említette (uo. II, 2, resp.). A Tamásra egyáltalán nem jellemző hanyagság oka az lehetett, hogy Szent Domonkos követőjét e vita során elsősorban a rendjét pasztorációs küldetése, illetve a koldulás miatt ért bírálatok foglalkoztatták. Ignatius Th. Eschmann tanulmánya Szűcs Jenő által hivatkozott helyén egyébként azt emelte ki, hogy míg a korabeli jogászok szerint a korporációk a felsőbbség legalább hallgatólagos jóváhagyására szorulnak, addig Tamás az egyesülés szabadságának elvét képviselte. Eschmann, I. Th.: *Studies* i. m. 8. o., 26. j. Vö. Szűcs J.: Társadalomelmélet, in: *Uő: Nemzet és történelem* i. m. 137. j. (532. o.) Míg Eschmann csak a *societas privatára*, addig Szűcs kizárólag a *societas publicára* vonatkozókat vette figyelembe. Szűcs Jenő szerint Tamás az idézett szöveghelyen hirdetett nézete nemcsak Kézai álláspontjától, hanem „a juristák többségének” nézeteitől is eltért (uo. 457.). Valójában a római jog szerint a *societates publicae* (vagyis a törvény által létrehozott testületek) léte a felsőbbség engedélyéhez kötött; igaz, hogy ezt az álláspontot a 13. század közepére a romanisták már kivételekkel parttalanra tágitották; Tamás az e téren szigorúbb kánonjogi felfogást látszik követni (tehát nem „a skolasztika” álláspontját, mint ahogy nem alakít ki önálló véleményyt sem). Vö. Pierre Michaud-Quantin: *Universitas. Expressions du mouvement communautaire dans le Moyen Âge latin. (L’Église et l’État au Moyen Âge XIII.)* Paris 1970. 219–224. Noha ezt a könyvet használta, az *universitasok* római jogi szabályozását a hazai szakirodalomban részletesen tárgyaló Gerics József mellőzte a *Digesta* az ilyen jogi testületek működését felsőbb engedélyhez kötő passzusait (*Dig.* 1, 12,1 és 47, 22). Gerics J.: *A korai rendiség* i. m. 195. és 203.

rikus a hadsereg egységeit olykor *societas*nak nevezi.³⁵ A jelen keretek között nem foglalkozhatunk e kifejezések eredetének legkézenfekvőbb magyarázatával. Szűcs Jenő Kézaiiban „egy bizonyos eszmekör ismerője”-t felfedezve e kifejezésekben „Otto [von] Gierke alapvető vizsgálódásai” nyomán a „13. század derekára összefüggő elméleti rendszerré” összeállt „korporációs tan” megannyi jellegzetes terminusát látta.³⁶ Otto von Gierke pedig a „középkori” *Genossenschaftsrecht* „skolasztikus” elméleti komponenseként legtöbbször Aquinói Szent Tamás egyes megjegyzéseire hivatkozott.

Otto von Gierke Szűcs Jenő által használt *magnum opus*ának címe ugyanakkor nem véletlenül *Das deutsche Genossenschaftsrecht*: itt nem egy bizonyos jogtörténeti téma pozitivista tárgyalását olvashatjuk, hanem egy a 19. századi vadkapitalizmussal, valamint a Hohenzollernek monarchiájában rejlő autoriter tendenciákkal szemben kidolgozott romantikus-kollektivisták társadalomelmélet alapvetését, illetve az azt alátámasztani hivatott történeti példatárát.³⁷ Gierke monumentális műve olyan középkori jogelméleti szövegek tucatjaira irányította rá a figyelmet, amelyek a korabeli történeti irodalom számára addig ismeretlenek voltak, ám e művekből tendenciózusan szemelgetett, a kiválasztott idézeteket pedig eredeti összefüggésükből kiragadva tette saját ideológiája illusztrációjává.³⁸ Bár a hazai szakirodalomban már Eckhart Ferenc kiemelt jelentőséget tulajdonított Gierkének a középkori „organikus állameszme” rekonstrukciójáért,³⁹ Szűcs Jenő

³⁵ Szűcs J.: Társadalomelmélet, in: *Uő: Nemzet és történelem* i. m. 450–452.; a Kézai-szöveg helyek adatai (és lényeges kommentárok): uo. 114–125. j. (530–531. o.)

³⁶ Uo. 452–456. o. és 127–135. j. (531–532. o.) A főszövegben idézett kifejezések: uo. 452–453.

³⁷ *Otto von Gierke: Das deutsche Genossenschaftsrecht. I–IV.* Berlin 1868–1913. Gierke koncepciójáról lásd mindenekelőtt: Antony Black: Editor's Introduction. In: *Otto von Gierke: Community in historical perspective. A translation of selections from Das deutsche Genossenschaftsrecht (The German Law of Fellowship).* Cambridge 1990. XIV–XXX. A mű téziseit összefoglaló I. kötet eszmétörténeti elemzése: Otto Gerhard Oexle: Otto von Gierkes *Rechtsgeschichte der deutschen Genossenschaft*. Ein Versuch wissenschaftsgeschichtlicher Rekapitulation. In: *Deutsche Geschichtswissenschaft um 1900.* Szerk. Notker Hammerstein. Stuttgart 1990. 193–217. (A Gierkének inkább antikapitalizmusát, mintsem nacionalizmusát követő Ferdinand Tönnies a nagy elődtől vette át *Gemeinschaft* és *Gesellschaft* alapvető megkülönböztetését.) Noha a mű egészének megírása majd fél évszázadot igényelt, a II–IV. kötetek mindössze az I. rész történeti illusztrációjaként szolgáltak. Hivatkozásai alapján úgy tűnik, hogy Szűcs Jenő csak a mű 1881-ben megjelent III. kötetét (*Die Staats- und Korporationslehre des Altertums und des Mittelalters und ihre Aufnahme in Deutschland*) használta, az utóbbi címéből azonban elhagyta a német ideológiai vonatkozásokra utaló részt (pedig éppen az teszi nyilvánvalóvá a kötet rendeltetését), a mű egészének címét ráadásul csak a sorozatcímekhez hasonló formátumban adta meg (ami elfedi az egész vállalkozás lényegi egységét): Szűcs J.: „Nemzetiség” In: *Uő: Nemzet és történelem* i. m. 27. j. (270. o.); *Uő: Társadalomelmélet, in: Uő: Nemzet és történelem* i. m. 128. j. (531. o.); *Uő: Vázlat* i. m. 130.

³⁸ Black, A.: Editor's Introduction i. m. XXVIII–XXIX. és 38–40. j. (253. o.) Hozzátehetjük: Gierke olykor „túlinterpretálja” a XII–XIII. századi szerzők általa idézett megjegyzéseit, amikor azokat a XIV. századi ún. kommentátorok későbbi „kerekebb” elméleteinek fényében értelmezi. Nézőpontja így kétszeresen retrospektív.

³⁹ Legalábbis így volt ez 1945 előtt: Eckhart F.: A szentkorona-eszme i. m. 97. A szerző itt a *Das deutsche Genossenschaftsrecht*-et és Gierke Althusius-monográfiáját említi azzal a megjegyzéssel, hogy „Gierke eredményeihez későbbi írók nem sokkal járultak hozzá.” Az előbbi munka Szűcs által is használt III. kötetéből idéz, a IV. kötetről nem látszik tudni: uo., 111–112. o., 1–3., 5–6., 9., 24–26. j. A háború utáni szintézisében szó szerint követi előbbi munkáját, de mellőzi Gierke említését és magasztalását: *Uő: Magyar alkotmány- és jogtörténet, i. m.* 101. Fiatallabb pályatársai közül Váczy Péter Gierkének csak az Althusius-monográfiájára hivatkozott, de az utóbbi szerzőnek — Eckharttól eltérően — nem tulajdonított kitüntetett szerepet: Váczy P.: A szimbolikus i. m. 82. o., 2. j. Gierke elméletének az 1930-as években élvezett népszerűségét persze érthetővé teszi a szerző eredendő nacionalizmusa, valamint az a tény, hogy a világháborús vereség után kollektivisták társada-

valószínűleg annak az általa kevéssel a Kézai-tanulmány megírása előtt megismert Walter Ullmann-nak a nyomán vette át a középkori „korporációs tan” Gierke által inkább meg-, mintsem rekonstruált koncepcióját, aki a középkori politikai gyakorlat és elmélet ezernyi megnyilvánulását az *ascending-descending* dichotómia Prokrusztész-ágyába erőszakolva egyszerűsítette le német elődje a maga korában figyelemreméltó historizáló társadalomelméletét.⁴⁰ (Ennek az elméletnek a keretébe illeszkedik a Kézai-tanulmány utolsó, még nem elemzett Tamás-idézete is, amelynek gierkei-ullmanni ihletésű értelmezése nem kevésbé önkényes, mint a már megvizsgált szöveghelyeké.⁴¹)

Hátra van még annak áttekintése, hogy Kézai „skolasztikus műveltségelemei” mennyiben teszik lehetővé összefüggésbe hozását Aquinói Szent Tamással. Skolasztikáról persze többféle értelemben beszélhetünk. A magyar udvari klerikus jogi ismereteit — mind az egyetemi oktatás tárgyát képző „két jog” normaszövegei, mind az eljárásjog ismerete terén — a szakirodalom forrásadatokkal alátámasztva feltárta.⁴² E két társdiszciplínán túl azonban a Kézai „sko-

lomképe egyre konzervatívabbá vált. Mivel azonban az általa elképzelt államot „jogállamként” képzelte el, az ún. „faji gondolatnak” pedig nyoma sincs írásaiban, a hatalomra jutott nációk bírálataiból kijutott neki is: *Black, A.: Editor's Introduction* i. m. XXIII. o. és 25. j. (252. o.)

⁴⁰ Ullmann eszmétörténeti koncepciójának mindmáig mérvadó bírálata alig néhány hónappal Szűcs Jenő Kézai-tanulmányának kidolgozott változata előtt jelent meg: *Francis Oakley: Celestial Hierarchies Revisited. Walter Ullmann's Vision of Medieval Politics. Past and Present* n°. 60. (August 1973) 3–48. Gierke Ullmannra gyakorolt hatásáról lásd *Black, A.: Editor's Introduction* i. m. XXIX. Szűcs Jenő már 1970 októberében lezárt kandidátusi értekezésében hivatkozik Ullmann több munkájára (Gierkére akkor még nem), a későbbiekben pedig egymás mellett szerepelnek nála e két szerző művei: *Szűcs Jenő: „Gentilizmus”*. A barbár etnikai tudat kérdése. A középkori „nemzeti” tudat prehistorikumja. In: *Uő: A magyar nemzeti tudat kialakulása. Két tanulmány a kérdés előtörténetéből.* (Magyar Östörténeti Könyvtár 3.) Szerk. Zimonyi István. Szeged 1992. 76. (74. j.) és 79. (77. j.) *Vö. Uő: „Nemzetiség”* In: *Uő.: Nemzet és történelem* i. m. 26–27. j. (270. o.); *Uő: Társadalomelmélet*, in: *Uő: Nemzet és történelem* i. m. 128–136. j. (531–532. o.); *Uő: Vázlat* i. m. 130–131. Ullmann Szűcs által idézett könyvei: *Walter Ullmann: Principles of Government and Politics in the Middle Ages.* London 1961.; *Uő: A History of Political Thought. The Middle Ages.* Harmondsworth 1965.; *Uő: The Individual and Society in the Middle Ages.* Baltimore 1966. Eckhart csak egyszer idézi Gierke művén keresztül Aquinói Szent Tamást (a hivatkozás csonka), ám ezt a szöveghelyet Szűcs nem használta: *Eckhart F.: A szentkorona-eszme* i. m. 112. o., 25. j.

⁴¹ A „rendi államélet csírája” Szűcs Jenő szerint azt jelenti, hogy „az *universitas (communitas) regni* nem egyéb, mint az államnak az uralkodóval szemben álló rendi-korporatív pólusa”. Mint írja, „[a] kezdetek e téren is már a 13. században mutatkoznak” hiszen — más példák mellett — „így épül be a *populus* mint *universitas regni* [...] a skolasztika rendszerébe is (*unitas iuris et communis utilitatis*: Aquinói Szt. Tamás, *De Reg. Princ.* II, 2, 42, 4).” *Szűcs J.: Társadalomelmélet*, in: *Uő: Nemzet és történelem* i. m. 456. A hivatkozás „szokás szerint” téves (lásd fentebb, 28. j.), Szűcs az Aquinói egyetlen szöveghelyét ismét „a skolasztika” álláspontjaként prezentálja, az idézett szövegrészlet ráadásul — ezt Szűcs Jenő egyébként tudta — Cicero Szent Agoston *De civitate Dei*-jén (II., 21) keresztül idézett *populus*-meghatározásából származik. *Vö. Szűcs J.: Társadalomelmélet*, in: *Uő: Nemzet és történelem* i. m. 130. j. (531. o.) Tamás a szóban forgó passzusban a pártütés (*seditio*) kérdésével foglalkozik, és azért tartja az ilyen magatartást halálos bűnnek, mert ellentétes a politikai közösség egységével. Szó sincs itt „az államnak az uralkodóval szemben álló rendi-korporatív pólusá”-ról! Az Aquinói a következő mondatában ráadásul a *respublicát* alkotó cicerói *populus* jogközösségét általában vett igazságossággá (*iustitia*) tágitja. (Tamás egyébként az *universitas* terminust egyáltalán nem használta a kisebb vagy nagyobb politikai közösségek megjelölésére. A <http://www.corpusthomicum.org> honlapon, az *Index Thomisticus* ott hozzáférhető változatában a terminusoknak is utána nézhet az érdeklődő. Letöltés időpontja: 2013. szeptember 24.)

⁴² *Horváth J.: Árpád-kori* i. m. 374–377. (utóbb — uo., 382. — azonban alaptalanul ír Kézai „egyházias, kánonjogi felfogás”-áról; az általa a megadott helyen felhozott példák csak a krónikás „egyházias” gondolkodását bizonyítják, konkrét kánonjogi ismeretekre azok megfogalmazásához nem volt szükség); *Gerics J.: Adalékok* i. m. 111–112.; *Uő: Krónikáink és a III. András-kori rendi intézmények friauli-aquileiai kapcsolatairól.* Filológiai Közlemények 21. (1975) 310–311. (az előző munka hivatkozott szakaszát korrigálva).

lasztikus műveltségé”-nek szintjét mindaddig csak egyetemi képzést nem igénylő ismeretelemekkel tudta illusztrálni a kutatás. Horváth János a „skolasztikus filozófia módszerességét” fedezi fel abban, ahogyan Kézai a krónika prológusában cáfolja a hunok ördögi származásának téziséét.⁴³ A kettős hivatkozás az evangéliumi szövegre, illetve az észérvekre valóban a „skolasztikus” érvelésmód sajátja, ám a korszak az egyetemeken alacsonyabb szintű iskoláiban is jócskán módja volt elsajátítania azt a szerzőnek. Ugyanez a helyzet a krónika Kézai asztrológiai érdeklődéséről tanúskodó egyik szöveghelye esetén (a másik ilyen ismeretek bizonyítékaként emlegetett szöveghelyről pedig kiderült, hogy mindössze egy *antiphonale*-ből vett idézet).⁴⁴

Amennyiben — mint az valószínű — Kézai 1272 és 1282/5 között valamely észak-itáliai egyetemen tökéletesítette jogi ismereteit,⁴⁵ nem tanácsos megfélekednünk arról a tényről, hogy — Párizstól és az annak mintáját követő egyetemektől eltérően — Bologna és „leányai” esetében a 14. század közepéig a „két jogot” (és esetleg az orvostudományt) oktató „felsőbb” karok mellől hiányzott a teológiai; az *artes*-kar pedig ilyen körülmények között nem vált a filozófiai oktatás a „hét szabad tudomány” merev keretét szétfeszítő terepévé, hanem megmaradt a jogi karok „szolgálóleányának” (megfelelő szintű grammatikai és retorikai ismeretekkel felvértezett hallgatókról gondoskodva az utóbbiak számára). Bolognában az érdeklődő diákok részt vehettek ugyan a helyi Domonkos-rendi *studium* kurzusain, ám még a legnevesebb itáliai jogászok is csak a 14. század közepétől kezdték — olykor — használni a politikai gondolkodás arisztotelészi eredetű terminusait, azt megelőzően azonban a diszciplínahatárokat mereven alkalmazva nyilvánították ki érdektelenségüket az efféle eszme-futtatások iránt.⁴⁶ Az utóbbi annál inkább érthető, mivel a *Politikát* — az *Etikától* eltérően — a 14. század közepe előtt egyetlen egyetemen sem tették a kötelező anyag részévé.⁴⁷ Hasonló volt a helyzet a Domonkos-rend *studium*

⁴³ SRH I., 141. (, 21) – 142. (, 8). Vö. Horváth J.: Árpád-kori i. m. 372–373.

⁴⁴ Kun László „horoszkópja” Kézainál: SRH I., 185. (, 25–27). Kun László „szépségét csodálja a Nap és a Hold”: uo., 141. (3). Az előbbi szöveghelyre elsőként felhívta a figyelmet: Madzsar Imre: A hún krónika szerzője. Történeti Szemle 11. (1922) 83. (Ebből azonban túlzás arra következtetni, hogy „Kézai Simon legalább is [sic] a szabad művészetek magisteri fokozatát szerezte meg...”: uo.) Az *antiphonale*-idézet azonosítása: Veszprémy László: Árpád-kori történeti elbeszélő forrásaink (11–13. század) nyugat-európai kapcsolatai. MTA doktori értekezés. Budapest 2007. 215. o., 20. j.

⁴⁵ Szűcs J.: Társadalomelmélet i. m., Századok 107. (1973) 831–832.

⁴⁶ A bolognai *studium generale* és a helyi Domonkos-rendi *studium* kapcsolatáról: M. Michèle Mulchahey: The Dominican *Studium* System and the Universities of Europe in the Thirteenth Century. A Relationship Redefined. In: Manuels, programmes de cours et techniques d’enseignement dans les universités médiévales. Actes du Colloque international de Louvain-la-Neuve (9–11 septembre 1993). (Publications de l’Institut d’études médiévales. Textes, Études, Congrès 16.) Szerk. Jacqueline Hamesse. Louvain-la-Neuve 1994. 295–296. Az „arisztotelészi nyelvezet” használatának kezdeteiről az itáliai jogtudományban: Helmut G. Walther: „Verbis Aristotelis non utar, quia ea iuristae non saperent.” Legistische und aristotelistische Herrschaftstheorie bei Bartolus und Baldus. In: Das Publikum politischer Theorie im 14. Jahrhundert. (Schriften des Historischen Kollegs. Kolloquien 21.) Szerk. Jürgen Miethke (– Arnold Bühler). München 1992. 111–126. (A címben idézett mondatot éppenséggel 1276-ban írta le egy padovai jogász!)

⁴⁷ Bernd Michael: Johannes Buridan. Studien zu seinem Leben, seinem Werken und zur Rezeption seiner Theorien im Europa des späten Mittelalters. Berlin 1985. 867–869.; Christoph Flüeler: Die Rezeption der „Politica” des Aristoteles an der Pariser Artistenfakultät im 13. und 14. Jahrhundert. In: Das Publikum politischer Theorie i. m. 129–130.; Uő: Rezeption und Interpretation der aristotelischen *Politica* im späten Mittelalter. (Bochumer Studien zur Philosophie 19.) Amsterdam–Philadelphia 1992. I., 33–34.

generaléin, amelyek számára csak 1314-ben írta elő a rendi nagykáptalan, hogy a diákok morálteológiai képzésének részeként rendszeresen hirdessenek meg kurzusokat az *Etikáról* — nem a *Politikáról* — vagy Tamás valamely „megfelelő” írásáról (az utóbbi esetben leginkább a *Summa Theologiae Secunda Pars*-ára gondolhatunk).⁴⁸ Ezek után azon sem lepődhetünk meg, hogy még a 14. század elején is akadt olyan, feltehetően Domonkos-rendi, Párizsban élő és a királyi udvarba bejáratos szerző, aki az általa írt *Liber de informatione principum* című „uralkodótükörben” teljesen figyelmen kívül hagyta a *Politika* latin fordítása nyomán kialakult politikai-elméleti hagyományt, Tamás e téren tanúsított teljesítményével együtt.⁴⁹ Korántsem volt tehát magától értetődő az arisztotelészi inspirációjú politikai elmélet kibontakozása, mint ahogy annak az Aquinói Szent Tamásnak a nézeteit sem ellenállás nélkül fogadta be közvetlen utókora, akit az előbbi intellektuális hagyomány fő képviselőjeként Váczy Péter óta a hazai szakirodalom olykor Kézai egyik eszmei forrásának tartott. Igaz, hogy Tamást nem politikai-elméleti tézisei miatt érte bírálat — olykor még rendje befolyásos teológusai részéről is —, ám a nézetei körül kialakult polémia nyilván fékezte politikai gondolkodásának ismertté válását, illetve elfogadását is.⁵⁰

Mindezek mellett sem állíthatjuk, hogy lehetetlen lett volna egy Kézai nemzedékébe tartozó (vagy nála alig fiatalabb) közép-európai klerikus számára, hogy Észak-Itáliában megismerkedjen az új, arisztotelészi inspirációjú politikai elmélettel. Admonti Engelbert (vagyis egy hagyományos monasztikus közösség egyik igen módos apátságának szerzetese, majd apátja) Prágában ismerkedett meg az új típusú, nem kis részben koldulórendi magiszterek által kidolgozott „párizsi” filozófiával, majd — miután ottani tanulmányait politikai okból meg kellett szakítania — Padovába ment, ahol 1278 végétől 1287/8 fordulójáig előbb logikát és filozófiát (az utóbbi terminus használata jelzi a *septem artes liberales* szó szerint értelmezett kereteit szétfeszítő „párizsi” tudomány hatását), aztán pedig a helyi Domonkos-rendi studiumban teológiát tanult.⁵¹ 1300 táján vagy kevéssel utóbb befejezett *De regimine principum* című művének első részében a *Politika* és a *Rétorika* latin fordításának ismeretében alkalmazta a kormányformák arisztotelészi meghatározásait, és Aquinói Szent Tamás után — bár úgy tűnik tőle függetlenül — ő is értekezett a „vegyes kormányzatról” (az utóbbi egyik példjaként Magyarországot említve). Igaz, az utóbbi téma kidolgozása nála abban merül ki, hogy teljesen mechanikusan

⁴⁸ *Mulchahey. M. M.*: *The Dominican Studium System* i. m. 311–312. o. és 103. j.

⁴⁹ Erről a szerző neve nélkül fennmaradt, X. Lajos királyhoz (1314–1316) intézett értekezésről az újabb irodalomból lásd elsősorban *Jacques Krynen*: *L’empire du roi. Idées et croyances politiques en France, XIIIe–XVe siècle* (Bibliothèques des Histories.) Paris 1993. 188–190.

⁵⁰ A Tamás halála után egyes nézetei körül kialakult vitákról lásd elsősorban: *Torrell, J.-P.*: Aquinói Szent Tamás i. m. 473–495. A rend hierarchiáját nyilván a döntően a ferencesek által szervezett Tamás-ellenes hadjárat miatti óvatosság vezette, amikor az 1308-as nagykáptalanon megtiltották azt az egyes itáliai konventek iskoláiban folyó gyakorlatot, melynek során a „doktori értekezésnek” számító *Sententia-kommentár* helyett a *Summa theologiae*-t tették meg az oktatás alapjának: uo. 500. Míg a *Politika* megismerése előtt írt *Sententia-kommentár* nem tesz említést a hatalom intézményes korlátozásáról, addig a *Summa theologiae* esetében pont fordított a helyzet.

⁵¹ *H. Zinsmeyer*: Engelbert (Poetsch) von Admont. In: *Lexikon des Mittelalters*. III/9. München–Zürich 1986. 1919.

összeparosítja az általa ismert kormányformákat azok összes logikailag lehetséges kombinációjában; ráadásul műve nagyobbik részét Cicero régóta ismert értekezései alapján kidolgozott erénytana teszi ki.⁵² Ennek az eszmekörnek bizonyos elemei ugyanakkor nem voltak ismeretlenek Kézai korának Magyarországon sem. Erről tanúskodik a *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi* cím alatt fennmaradt, a kiadói által hozávetőlegesen 1255 és 1275 közé datált, magyarországi eredetű Domonkos-rendi gyűjtemény néhány, az *Etika* politikai-elméleti megjegyzéseit felhasználó szöveghelye.⁵³ A stájer bencés és a magyarországi dömés — tehát két a filozófia „párizsi” típusának műveléséhez Kézainál jóval közelebb álló — szerző sem adja azonban semmi jelét annak, hogy ismerte volna Aquinói Szent Tamás politikai-elméleti (vagy bármely más tárgyú) munkásságát.

*

A jelen dolgozatban megbírált szerzők szinte mindegyikéről elmondható: a magyar középkorászat fontos személyiségei vagy egyenesen legnagyobbjai voltak, akiket nem egyszer a jelen keretek között kifogásolt műveik miatt illet indokolt tisztelettel a szakma. A hazai középkorászatban a krónikakutatást megkülönböztetett figyelem övezi, és a felsoroltak majdnem mind a téma megkövetelte akribiát nem sajnálva érték el eredményeket e téren. Elgondolkoztató azonban, hogy pontosan ezek a szerzők, éppen e műveikben milyen óvatlanul nyúltak a nem magyarországi eredetű forrásokhoz, különösen nem hagyományos elbeszélő szövegek esetén, illetve hogy milyen könnyen hagyatkoztak munkájuk során elavult vagy ötletszerűen megválogatott másodlagos irodalmi tételekre. Mindebből persze legkevésbé következik, hogy az ilyen tárgyú kutatásokkal fel kellene hagyni.

⁵² Vö. Molnár Péter: A magyarországi kormányzat mint a *regimen mixtum* példája Admonti Engelbertnél. Századok 133. (1999) 113–124. Engelbert eszmefuttatásai eltérnek attól, ahogy Tamás életműve mindössze két szöveghelyén (lásd fentebb, 17. j.) tárgyalta a „vegyes kormányzat” kérdését; míg Tamás mindkét helyen a *regimen mixtum* kifejezést használja, addig Engelbert *politia compositáról* ír (noha az egyes kormányformákat ő is *regimennek* nevezi); Tamással ellentétben, aki nem vette figyelembe a *Rétorika* kormányforma-elméletét, Engelbertnél az utóbbi olykor a *Politikában* olvasottakat is háttérbe szorítja. Egyáltalán nem biztos egyébként, hogy vonatkozó ismereteit Engelbert a padovai domonkosok teológiai iskolájában szerezte. Míg a *De regimine principum* első három *tractatusában* többnyire Arisztotelészt idézi a szerző, a mű későbbi részében (*tractatus* IV–VII.) fő forrása Cicero, illetve olykor Seneca — szintén jó ideje ismert — *De clementiája*.

⁵³ Az *Etika* VIII. könyvének a kormányformák klasszifikációját felvázoló részét és a mű végén a *Politika* tematikáját megelőlegző megjegyzéseket egyaránt felidézi az ismeretlen szerző: *Sermones compilati in studio generali Quinqueecclesiensi in regno Ungarie*. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova XIV.) Ed. Petrovich Ede (†) – Timkovics Pál László (†). Budapest 1993. 218. (, 6–8. és 14–21.); 224. (, 21–26.) (A kiadás apparátusa ezeket a hivatkozásokat nem azonosította.) A *sermók* szerzője egyébként nem közvetlenül az *Etika* valamely latin fordítását használta. E forrásra, a gyűjtemény datálására, valamint a felsorolt szöveghelyek értékelésére visszatérünk Az ún. *Pécsi Egyetemi Beszédnek egyik forrásáról*. (Az arisztotelészi inspirációjú politikai elmélet lehetőség Magyarországon a XIII. század második felében.) című írásunkban.

DID MASTER SIMON OF KÉZA READ SAINT THOMAS AQUINAS?

by Péter Molnár
(Abstract)

The idea that the influence of Saint Thomas Aquinas' political thought on *Gesta Hungarorum* of Simon of Kéza (c1282-85) can be demonstrated has from time to time appeared in Hungarian historiography since a study by Péter Váczy published in 1933. It was in Master Simon's account of the Hun and the Hungarian political organisations before the Monarchy that some have allegedly detected the inspiration of Aquinas. Váczy made his assumption exclusively on the basis of a few German scholarly works. The present study points out that the above view is based on ascribing to St. Thomas opinions he never held, due to a lack of knowledge of particular texts. Later (1973) Jenő Szűcs compared some details of Aquinas' works with theoretical elements of Simon's historical narrative. Although he noted the differences between the two, he still saw Thomas as one of the important inspirations of Simon's political theory. Besides using several passages by Aquinas out of context, Szűcs's unwarranted conclusions are explained by his unreflectively following Otto von Guericke and Walter Ullmann, who assumed a coherent mediaeval corporation theory, in which ideas attributed to Thomas Aquinas play a central role.